În fața valorii deosebite a acestei lucrări, devine și mai acut regretul cititorului că nu va putea dispune niciodată de fragmentele scenice ale lui Naevius în interpretarea filologului profund și ingenios, care a fost Wl. Strzelecki.

I. Fischer

M. TVLLI CICERONIS *Scripta quae manserunt omnia.* Fasc. 8. *Oratio pro Sex. Roscio Amerino.* Post Alfredum Klotz recognouit Helmut Kasten. Leipzig, Teubner, 1968, XIV + 62 p. (Bibliotheca Teubneriana).

Așa cum rezultă din subtitlul volumului, H. Kasten[1] oferă, în fascicula de față, o nouă versiune a textului ciceronian, avînd ca punct de plecare ediția lui A. Klotz (Leipzig, 1949, la rîndul ei reluarea ediției din 1923, datorate aceluiași autor). Noul editor a procedat la recolaționarea manuscriselor, la organizarea, după un sistem oarecum diferit, a aparatului critic, aducînd în același timp unele modificări textului, în cele mai multe cazuri în sensul revenirii la tradiția manuscrisă.

Istoricul transmiterii manuscriselor, descrierea detailată a relațiilor dintre ele, precum și principiile care au prezidat la constituirea textului sînt expuse succint în cele trei pagini ale prefeței (p. V—VII). Textul se bazează în esență pe manuscrisul *Cluniacensis 496*, dispărut în timpul Renașterii, reprezentat prin două copii : una completă, *Parisinus 14749* (*V*) și excerptele lui Bartholomaeus de Monte Politiano, *Laurentianus* LIV 5 (*B*). La acestea se adaugă grupul manuscriselor italice, în cadrul cărora Kasten distinge două familii : *Aπφ* și *σχψ*. Numărul destul de important al diferențelor dintre lecțiunile lui *V* pe de o parte și ale manuscriselor italice pe de alta (notate cu sigla colectivă ω) l-a determinat pe Kasten să emită ipoteza existenței, la originea acestora din urmă, a unei copii intermediare, provenite direct din *Cluniacensis* (și de asemenea pierdută). În afara reprezentanților acestuia, textul beneficiază, pentru primele pagini, de mărturia palimpsestului Vaticanus (*P*), a numeroase citate din gramatici sau retori, și de textul scoliastului „Gronovianus". Acordarea unei importanțe sporite manuscriselor italice, a căror valoare nu fusese suficient pusă în evidență de predecesori (A. Klotz le înglobase într-o unică siglă colectivă) și clasificarea lor atentă are consecințe pozitive în redactarea aparatului și chiar în stabilirea textului.

Aparatul critic nu este consecvent pozitiv sau negativ. Preferințele autorului par să se îndrepte către formula aparatului negativ, cel pozitiv fiind de obicei limitat numai la anumite cazuri, spre a evita eventuale neclarități (cuvinte scurte, variante de topică, lecțiuni foarte diverse etc.). Acest sistem comportă însă evidente riscuri, impunînd unele artificii de redactare (folosirea ghilimelelor, a prepozițiilor *pro, post, ante* etc.), de natură să permită strecurarea unor erori tipografice ; astfel, par. 10, p. 5, 5, citim în aparat *perferri* (*pro opprimi*) V, în care *pro* nu se distinge tipografic de cuvintele din textul manuscriselor, provocînd în felul acesta nedumerirea cititorului. În citarea conjecturilor, Kasten procedează la o selecție a celor oferite de A. Klotz, renunțînd la cele pe care le consideră neinteresante („commemoratione indigna", p. 25), introducînd în schimb unele emendări propuse de savanți contemporani (Sydow, Siegfried Müller, Büchner). Ni se pare însă dezavantajos sistemul adoptat de editor de a nu însoți numele autorului unei emendări de trimiterea la publicația unde cititorul ar putea găsi eventuala argumentare. Dacă pentru lucrările citate în bibliografie (p. IX—X)

[1] H. Kasten elaborase pentru Bibliotheca Teubneriana și edițiile altor trei discursuri ciceroniene : *Pro Murena* (1961), *Pro Archia, Pro Sulla* (ambele într-un volum, 1966).

https://biblioteca-digitala.ro

sau pentru editorii mai vechi, deveniţi „clasici", acest procedeu poate fi acceptat, pentru contribuţiile recente utilitatea lui este sensibil diminuată. Aparatul critic cîştigă în claritate prin separarea testimoniilor şi adăugarea lor la lista pasajelor excerptate de Bartholomaeus, împreună cu care formează un prim subsol. În încheierea discuţiei cu privire la aparatul critic, considerăm necesară semnalarea unor greşeli de tipar, a căror gravitate rezultă din faptul că nu pot fi corectate în general, fără consultarea altei ediţii : par. 5, p. 2,21, în aparat : *possum* ΩB *possim* P, pe cînd în text apare *possem* ; lecţiunea corectă a lui Ω B pare să fie *possem*. Par. 19, p. 8, 14, în aparat *cissis* vulgo, *cissis* Ω Schol. ; în text însă se acceptă lecţiunea *cisiis* căreia i se cuvine de drept indicaţia „vulgo". Par. 110, p. 42, 14, în aparat : *acuere* σχψ *ac vere* VAπσ [!] φ.

În ceea ce priveşte textul, Kasten îl urmează în linii mari pe A. Klotz, introducînd totuşi destul de numeroase modificări, fie prin revenirea la lecţiunea manuscriselor (de exemplu, par. 129, p. 50, 2, par. 136, p. 53, 13, par. 149, p. 59, 8), fie adoptînd altă conjectură decît predecesorul său (de exemplu, par. 130, p. 50, 15, par. 145, p. 56, 21, acceptînd în ambele cazuri conjecturi ale lui Madvig), fie propunînd emendări personale. Ne vom opri asupra acestora din urmă ; primele două, considerate de autor drept importante, sînt discutate în prefaţă, p. VII.

Par. 134, p. 52, 19—20 : *si domus haec habenda est* <*nec*> *potius officina nequitiae* : *si domus haec habenda est potius officina nequitiae* VAπφ [text ininteligibil], *si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae* Bσχψ ; pornind de la ideea că n u m a i coincidenţa dintre *V* şi *B* oferă certitudinea textului din *Cluniacensis* şi constatînd că *quam* după *potius* este o evidentă „lectio facilior", Kasten ajunge la concluzia lipsei din *Cluniacensis* a lui *quam*. Pentru reconstituirea situaţiei din *Cluniacensis*, argumentarea lui Kasten poate fi acceptată, deşi nu e de neglijat mărturia unui manuscris de valoarea lui *B*, sprijinită în acest pasaj şi de o parte din manuscrisele italice. Fiind însă vorba de stabilirea textului ciceronian propriu-zis (pentru care Kasten recurge deseori n u m a i la soluţiile manuscriselor italice), şi nu de cel al lui *Cluniacensis*, rezolvarea dificultăţii prin introducerea lui *nec* nu apare, credem, mai justificată decît cea pe care editorul o atribuie copiştilor Renaşterii.

Par. 81, p. 31, 28—29. În manuscrise apare următorul text : *qui non Romae non fuit, sed omnino, quid Romae ageretur, nesciret*. Editorii moderni acceptă corectarea lui Madvig : *fuit... nesciuit*. H. Kasten propune păstrarea lui *nesciret*, considerînd că este mai uşor de admis schimbarea de către copişti a lui *fuerit* în *fuit* decît al lui *nesciuit* în *nesciret*. Textul lui Kasten este aşadar : *qui non Romae non fuerit, sed omnino, quid Romae ageretur, nesciret*. Argumentarea ni se pare judicioasă, iar corectarea propusă admisibilă.

În afara acestor emendări, din aparat se mai pot deduce încă două :

Par. 39, p. 16,1 : *quae uita maxime disiuncta* <*est a*> *cupiditate et cum officio coniuncta* ; textul vulgatei situează pe *est*, inexistent în manuscrise, după *coniuncta*. Această modificare, care restituie un text mai echilibrat din punct de vedere sintactic, pare să-i fi fost sugerată editorului tocmai de aspectul topicii.

Par. 48, p. 18, 17, citim în aparat : *familiae* scripsi... *familias* ed. Guar. *-iis* Ω. Lecţiunea considerată de Kasten ca aparţinîndu-i se găseşte încă în ediţia din 1919 a lui H. de la Ville de Mirmont (coll. Budé).

Volumul se încheie cu un *Index nominum et rerum aliquot memorabilium* (p. 61—62), care se deosebeşte în unele detalii de cel similar al lui A. Klotz. Dacă suprimarea unor explicaţii care i se par lui Kasten pe drept cuvînt elementare este binevenită, totuşi nu putem fi de acord cu eliminarea unor indicaţii necesare orientării cititorului (de exemplu, *Caecilianus ille senex* apare la Klotz cu precizarea utilă „i.e. persona quaedam e Caecilii Statii comoedia"). Se remarcă, pe de altă parte, punerea la curent a trimiterilor la Pauly-Wissowa, *RE*, şi indicarea consecventă a obiectului fiecărei legi citate, ca şi a magistraturilor exercitate de fiecare personalitate menţionată în discurs.

https://biblioteca-digitala.ro

Deşi, cel puţin pentru bibliografia conjecturilor, ediţia lui A. Klotz rămîne în parte neînlocuită, este îndubitabil faptul că, atît prin valorificarea din variate puncte de vedere a surselor manuscrise, cît şi prin stabilirea cu mai mare rigoare filologică a textului, H. Kasten marchează un progres important în exegeza acestui discurs de tinereţe a lui Cicero.

Sebastiana Popescu

CICÉRON, *Catilinaires I et II...* par Aimé Petit, Paris, Bordas, 1968, 127 p. (Les classiques latins Bordas.)

Propunîndu-şi să dea elevilor posibilitatea lecturii cursive a unui text latin complet, colecţia C.L.B., din care face parte prezenta ediţie şcolară a primelor două catilinare, oferă ediţii de texte însoţite de vocabularul, gramatica şi comentariul de idei necesar traducerii şi înţelegerii lor.

Textul latin împărţit după schema prezentată şi la paginile 28 şi 29 (exordiu, argumentaţie, peroraţie) este tipărit pe pagina din dreapta sus. Ediţia, şcolară, nu se preocupă de critica de text; bibliografia (pag. 27) indică, însă, pentru consultare, ediţii critice.

Indici numerici trimit la explicaţii gramaticale (pagina din stînga jos). Pentru explicaţii suplimentare se trimite uneori la paragraful corespunzător din gramatica latină apărută în aceeaşi editură. Puţinele referiri la morfologie sînt făcute în vederea explicării formelor dificile pentru înţelegerea elevilor (*abutere* = *abuteris*, I, I, 1, n. 1, p. 30; *proficiscere* = imperativ I, XIII, 33, n. 5, p. 72; *direptorum* = genitiv plural de la *direptor* nu *direptus*, II, IX, 20, n. 8, p. 96) sau a unei forme arhaice (*duint* I, IX, 22, n.7, p. 58). În rest, indicaţiile privind cazul unui substantiv, modul sau timpul unui verb, sînt însoţite de explicaţii privitoare la valoarea lor sintactică: genitiv obiectiv (I, VI, 14, n.8, p. 46), subiectiv (I, II, 4, n. 4, p. 34), partitiv (I, II, 4, n.1, p. 34); indicativ exprimînd realitatea necesităţii (I, I, 2, n. 4, p. 32), conjunctiv într-o propoziţie relativă datorat exprimării subiective (I, III, 7, n. 9, p. 38) sau atracţiei modale (I, X, 27, n. 14, p. 62) etc.

Pentru sintaxa propoziţiei, explicaţiile se mai referă la construcţii speciale ca exprimarea datei (I, III, 7, n. 4, p. 38) sau construcţii duble cerute de un verb (I, VII, 17, n. 18, p. 52 *cogitare*), la legătura între un verb şi obiectul său direct nu destul de evidentă din cauza distanţei în propoziţie (II, III, 5, n. 1, p. 80), la cuvinte subînţelese (I, XI, 28, n. 9, p. 64).

Pentru sintaxa frazei, în afară de valoarea modurilor sau timpurilor, se semnalează: relative circumstanţiale (I, VI, 13, n. 3, p. 46), construcţii participiale (I, XI, 28, n. 12, 13, p. 64; I, XIII, 31, n. 16, p. 68), completive cu *quod* a căror legătură cu regenta este mai greu de sesizat (I, VI, 16, n. 15, p. 48), construcţii deosebite (relativa care precede regenta II, XIII, 29, n. 10, p. 106) propoziţie principală aflată la sfîrşitul unei fraze foarte întinse (I, XI, 27, n. 4, p. 64).

Vocabularul dat pentru fiecare pagină de text (pagina din stînga sus) indică sensul cuvintelor potrivit pasajului, traduce anumite expresii (*cum telo stare* I, VI, 15, p. 48, *diem pangere* I, IX, 24, p. 60), explică sensurile metaforice ale cuvintelor (*designare* I, I, 2, p. 32). Pentru explicarea unor termeni politici, se trimite uneori la lucrări de specialitate (*auctoritas*, *consensio*, I, XIII, 32, p. 70).

În partea de jos a paginii din dreapta se află comentariul de idei, cu trimiteri pentru informaţii mai largi la autori latini (Sallustius), la comentatori moderni, la studiul aflat la începutul prezentului volum, sau la indexul final de nume şi antichităţi. Se explică referirile din text la evenimente anterioare (I, I, 1, p. 31) sau la locuri din Roma (*Curia* I, XIII, 32

https://biblioteca-digitala.ro